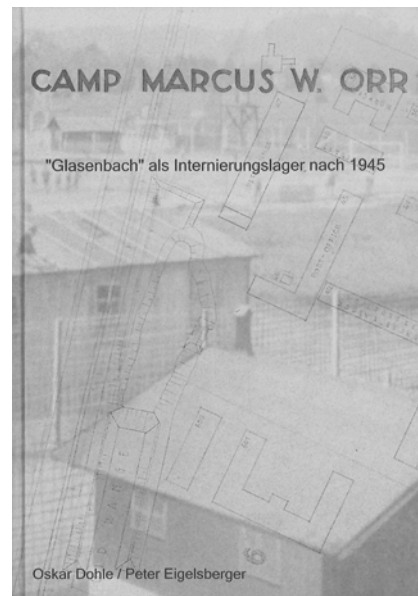

Oskar Dohle / Peter Eigelsberger, Camp Marcus W. Orr. "Glasenbach" als Internierungslager nach 1945 = Schriftenreihe des Salzburger Landesarchivs Nr. 15. Oberösterreichisches Landesarchiv, Salzburger Landesarchiv. Linz - Salzburg 2009, 440 str.

Čim v Avstriji kdo omeni toponim Glasenbach, ga politično ozavečen človek avtomatično poveže s taboriščem za bivše naciste, ki so se tukaj še utrjevali v svojem prepričanju. Prav v tem taborišču se je snovalo tudi jedro Zveze neodvisni, ki je leta 1949 nastopila pri državno- in deželnozborskih volitvah kot "nova" stranka in dosegla precejšen uspeh. Vendar o tem monografija avtorjev ne govori, deloma le namiguje na poznejšo vlogo posameznih internirancev. Med interniranci je bilo nekaj visokih funkcionarjev nacistične stranke, vendar je bilo zanje taborišče le prehodna postaja. Deloma so štel med vojne zločince in so kmalu prišli v bolj varovana taborišča ali pa tudi kot priče v Nürnberg. V ospredju razprave je zelo natančno slikanje življenja interniranih nacistov v taborišču, ki ga dopolnjujejo številni statistični pregledi in podatki. Avtorja vse premalo opozarjata na izjemen značaj taborišča in njegovih prebivalcev. V njem je bila zbrana "smetana" nacistične stranke predvsem iz Salzburške in Zgornje Avstrije, ki sta spadali pod ameriško zasedbeno upravo. V taborišču pa se je znašlo tudi precej nacistov iz drugih predelov rajha; med njimi so bili kolaboranti nacistične Nemčije, pri čemer niti ne preseneča precejšnje število folksdeučerjev. Zadnji so pomembno zastopani tudi med skupino, ki je bila obdolžena vojnih zločinov. Ta pa je bila v taborišču v posebnem zaporu. V skladu z dogovorom med zavezniki so ameriške oblasti posamezne osebe, osumljene vojnih zločinov, izročale državam, v katerih so zločine izvedli. V svojih ocenah sta avtorja previdna in le tu in tam v stavku, dveh dasta vedeti, da Glasenbach ni bilo taborišče povsem navadnih civilnih internirancev. Poleg taborišča Wolfsberg, ki je bilo pod angleško upravo, je bil Camp Marcus W. Orr edini, kjer so zahodni zavezniki zbrali funkcionarje in simpatizante nacističnega režima, o katerih so bili prepričani, da lahko motijo oz. onemogočijo demokratično obnovo Avstrije in da so lahko nevarni tudi za same zasedbene sile. Avtorja navajata, kdo od njiju je odgovoren za posamezna poglavja. Temeljna dilema dela očitno je, da obstaja o taboriščih za civilne internirance malo sekundarne literature, del virov ni na voljo ali pa so se sploh izgubili. To velja v primeru Campa Marcus W. Orr za ameriške vire in ti bi bili posebno dobrodošli, saj je bilo taborišče v ameriški coni in pod upravo Združenih držav Amerike. Avtorja sta sicer poizvedovala za temi viri, vendar jih dozdej v ameriških arhivih niso našli. Tako se avtorja opirata v prvi vrsti na avstrijske vire, v še večji meri pa na zapise in spomine bivših internirancev. Tako na-

staja pred bralcem podoba taborišča, kot so ga občutili interniranci in interniranke. Ti so dolgo menili, da so povsem nedolžne žrtve; naletimo na krilatico, da so izpolnjevali le svojo dolžnost, menili so celo, da se nahajajo v koncentracijskem taborišču. Avtorja pravita, da so interniranci sorazmeroma pozno spoznali, da taborišče le ni mogoče primerjati z nacističnimi koncentracijskimi in da je zavest krivde ali sokrivde počasi in zelo pozno našla mesto pri njihovih razmišljanjih. Kritične presoje virov v razpravi ne najdemo veliko. Čeprav smo seznanjeni z njihovimi pisci, njihovo politično ozadje ni dosti osvetljeno, da o njihovem političnem delovanju po prestani internaciji niti ne govorimo. V razpravi avtorja uporabljata na številnih mestih življenjske zgodbe internirancev in njihovih svojcev ter njihova doživljanja taboriščnega življenja. To sicer ne bi bilo nič nenavadnega, če bi avtorja zapise doslednejše komentirala, ker nikakor ne moreta računati s tem, da bi bil vsak bralec informiran o dejanskih razmerah tistih mesecev in let. Že zapisi, ki jih objavljata kot dodatek knjigi, bi dopuščali poglobljenejšo in kritičnejšo analizo. To pa avtorja prepuščata bralcem, ki pa bodo gotovo le v manjšem številu poklicni zgodovinarji. Pred nami je tako slika taborišča, ki ne ustreza prvotni zamisli zaveznikov, da bo treba po vojni "prevzgojiti" naciste in denacificirati družbo tudi z izločitvijo nacistov iz javnega življenja. Pred nami je znanstveno korektna in "klinično čista" razprava o taborišču in življenju v njem. Taborišče se je v marsičem razlikovalo od taborišč za preseljene osebe, t. i. DP's (displaced persons). Še večje so bile razlike glede ravnanja z interniranci in preseljenimi osebami ter obsega avtonomne uprave taborišč. Če upoštevamo še odnos politike in javnosti do internirancev in preseljenih oseb, potem so razlike še večje. V Camp Marcus W. Orr in v taborišču v Wolfsbergu so bili interniranci v velikem številu "Avstrijci", sami si te oznake verjetno ne bi prisodili. Narodnostna zasedba taborišč preseljenih oseb je bila raznolika, najmočnejša skupina pa je bila tista z vseh vetrov privedenih folksdeučerjev, ki so se le v redkih primerih pojmovali kot "Staroavstrijci". Iz razprave na primer ne izvemo, ali je tudi za internirance Camp Marcus W. Orr veljal zakon o delovni obveznosti, ki ga je avstrijski parlament sprejel februarja 1946, da bi omilil silno pomanjkanje delovne sile v kmetijstvu, gozdarstvu in gradbeništvu. Politiki in javnost so odločno zagovarjali vključitev preseljenih oseb v delovni proces, glede internirancev pa so take odločne zahteve izjemno redke in niti ne moremo povedati, ali so naposled morali prevzeti dela tudi zunaj taborišča.

V Avstriji popularno oznako "taborišče Glasenbach" je le-to dobilo po bližnji železniški postaji in poštne uradu, čeprav ni bilo v katastrski občini Glasenbach. Tu se je nahajalo taborišče za preseljene osebe, ki je imelo ime "Camp Truscott". Američani so območje, ki je prej služilo nemški vojski in je obsegalo nekaj nad 25 ha ter je imelo zelo ugodno lego ob prometnih žilah in nedaleč mestnega središča, poimenovali po težko ranjenem vojaku, invalidu Marcusu W(aynu) Orru, ki je postal ugleden univerzitetni profesor. V zgodnjem poletju 1945 je prišlo v ameriške roke. Američani so sprva taborišče tudi stražili, razdelili so ga na številne sektorje, dogradili potrebno infrastrukturo, kot so kuhinje, sanitarije, pekarne, bolnišnica itd., ter vodili v njem tudi zapor za vojne zločince - War Crimes Enclosure (tudi War Crimes Prison). Za vsak sektor je bil odgovoren ameriški podoficir, sicer pa so Američani internirancem dopuščali samoupravo. Odgovorne podoficerje so zelo naglo menjali. Med sektorji je bil sprva prost prehod, potem so Američani za

nekaj časa režim zaostri in prepovedali prehajanje med sektorji. Odnosi med upravo in interniranci so bili sprva zelo napeti. Interniranci so bili seveda v podrejenem položaju in moški, ki so prej ukazovali, so morali kar naenkrat spoštljivo pozdravljati navadne ameriške vojake, kar jim je bilo še posebej težko, če so bili črnici. Zunanjo stražo so Američani kmalu prepustili Avstrijcem, ki so za to namenili 180 mož. Avstrijci so taborišče prevzeli v svojo upravo že 5. avgusta 1947. Američani so v svojih rokah obdržali le oddelek za vojne ujetnike. Število internirancev je močno naraslo, ko so Američani razpustili taborišče v Halleinu, ki je bilo namenjeno predvsem pripadnikom SS. Fluktuacija internirancev je bila velika. Prišlo je do pobegov: največji je bil 19. marca 1947, ko je beg uspel 36 možem, med katerimi je bilo 6 ustašev. V času največje zasedbe je bilo v njem nekaj več kot 8000 internirancev. Velika večina je bila Avstrijcev, sicer pa so bili interniranci iz 18 držav. Podatki, ki so jih Američani dobili od internirancev, so problematični. Američani so bili soočeni s prilagajanjem internirancev novemu položaju, bili so dobro organizirani in pogosto so skušali zamolčati svojo vključenost v nacistični režim in njegov represivni aparat. Ko avtorja pišeta o poklicih in izobrazbeni strukturi internirancev, bi morala opozoriti, da pišeta o posebnem taborišču. Izobrazbeni profil internirancev je bil visoko nad povprečjem avstrijskega prebivalstva in tudi poklicna struktura je močno odstopala od povprečja. Med interniranci je bilo veliko učiteljev in ljudi z akademskimi poklici, zlasti zdravnikov. Že prede so taborišče prevzeli Avstrijci, je prišlo do množičnega odpuščanja internirancev. Ti so se morali javiti pri uradu domače občine, delno pa so jih prepeljali v zapore, kjer so čakali na procese pred t. i. ljudskimi sodišči. V začetku leta 1948 so Američani ukinali še zapor za vojne zločince, preostale jetnike pa so premestili v avstrijske zapore. Del taborišča so potem Američani uporabljali kot skladišče, 1953 so posamezne dele prepustili civilnim potrebam in območje je prešlo pod upravo mesta Salzburg.

Načrti za ureditev posebnih internacijskih taborišč segajo v leto 1943, ko so zahodni zavezniki začeli razmišljati o tem, kako po vojni ravnati z nosilci nacističnega sistema. Pravno podlago za pripor so Američani imeli v določilih "automatic arrest", v katerih je bilo natančno določeno, od katere stopnje naprej so nacistični funkcionarji prišli v internacijo. Američani so kot nedemokratično državno obliko označili tudi avstrofašistični sistem, kar kaže na to, da so v njihovih vrstah delovali Avstrijci, ki so državo morali zapustiti že v letih 1934 do 1938. To je bil tudi vzrok tako velikega števila internirancev. V taborišču se je potem začelo preverjanje, kdo je bil vpleten v kazniva dejanja ali celo v vojne zločine. Zelo natančni so bili Američani v primerih obdolžitve, da se je kdo pregrešil nad člani posadk sestreljenih zavezniških letal. Svojci internirancev so se pogosto obračali na avstrijske oblasti, ki so bile pri obravnavi prošenj zelo previdne. Vlagalci prošenj so radi govorili o tem, da je bil prizadeti "neumen idealist" in ni znal oceniti razsežnosti svojega delovanja v nacističnih strukturah. Avstrijske oblasti nikakor niso hotele priti v spor z Amerikanci. Po drugi strani pa so prebivalstvu govorile, da internacija ni avstrijski ukrep, temveč ukrep ameriških zasedbenih sil. Prošnje je naslavljala tudi Cerkev, ki pa je bila v odnosu z Američani še previdnejša.

Stroške za Camp Marcus W. Orr so morale kriti avstrijske oblasti. Avstrijce je posebno bolelo, ko so morali v posameznih primerih na ukaz ameriških zasedbenih sil najprej poskrbeti za oskrbo internirancev in šele potem za oskrbo ostalega

prebivalstva. Poleg tega so interniranci dobivali večje odmerke hrane - pač po ameriških normah - in šele po nekaj mesecih so obroke izenačili s tistimi za civilno prebivalstvo. V ospredju poročil varnostne direkcije za zvezno deželo Salzburg so glede tega taborišča dejansko problemi prehrane, sledijo pa poročila o kriminaliteti med preseljenimi osebami. Redko sta bila avtorja soočena s tem, da so oblasti zagovarjale delovno obveznost tudi za manj obremenjene internirance. Prebivalstvo Salzburga in Zgornje Avstrije o Campu Marcus W. Orr prek medijev ni izvedelo skoraj ničesar. Po drugi strani pa so si interniranci lahko dopisovali s svojci in ti so jim lahko pošiljali hrano. Sicer so bili pismeni stiki omejeni in cenzurirani, vendar so interniranci s pomočjo avstrijskih varnostnikov in tudi duhovnikov, ki so prihajali v taborišče, določila pogosto lahko obšli. Pošiljanje hrane pa se je tako povečalo, da so morale vmes poseči avstrijske oblasti. Vse to kaže na to, kdo je bil interniran in kakšen položaj je imel v družbi. S propadom nacizma tega ni takoj izgubil.

Interniranci so sami organizirali razne kulturne in izobraževalne prireditve ter predavanja. Te so potekale po posameznih sektorjih, organizirane pa so bile tudi take za celotno taborišče. Nekatera predavanja so bila čista nacistična propaganda. Med referenti so bili visoki nacisti. Deloma so te prireditve potekale tudi brez dovoljenja ameriških zasedbenih sil. Posebna radijska postaja je od leta 1947 oddajala celodnevno. Nekaj o miselnosti internirancev pove tudi fizični napad na voditelja te radijske postaje, ki je skušal internirancem posredovati načela demokratičnega življenja. Potekali so tudi številni jezikovni tečajji in izučiti se je bilo mogoče raznih poklicev.

Težavno je bilo delo Oddelka za vojne zločine (War Crimes Branch), katerega sodelavci naj bi ugotavljali vpletenost ljudi, zlasti pripadnikov vojske in SS, v vojne zločine. Odvisni so bili od informantov in domačinov. Ti pa so se bali. Zaupnikov domala ni bilo. Vsekakor je bilo nekaj časa v taborišču kar 847 oseb, o katerih je obstojal sum, da so vojni zločinci. Število se je naglo krčilo, ker so številne predali v nadaljnjo obravnavo raznim državam, kjer so se zločini zgodili. Zanimiv je podatek, da je bilo med temi 146 folksdeučerjev iz Jugoslavije. Podatka o tem, koliko jih je bilo izročenih Jugoslaviji, ni.

Avtorja poročata tudi o denacifikaciji in njeni avstrijski pravni podlagi. Ta je naciste od vsega začetka kategorizirala po stopnji njihove vpletenosti v nacistični režim oz. obremenjenosti. Naciste je želela registrirati že avgusta 1945 tudi salzburška dežalna vlada. Kot neučinkovite so se izkazale razne vprašalne pole, s katerimi je hotela naciste registrirati ameriška zasedbena oblast. Prišlo je do množičnega ponarejanja, kljub grožnji da v primeru napačnih podatkov grozi kazen. Glede denacifikacije avtorja ugotavljata, da ni bilo nobenih prizadevanj, da bi internirance spet vključili v demokratični avstrijski sistem. Pravita, da ni bilo nobenih sistematičnih denacifikacijskih ukrepov. Ko so internirancem predvajali film Die Todesmühlen, so ti govorili o propagandi zaveznikov in o ponarejanju dejstev. Videli so se kot nedolžne žrtve in še naprej poslušali predavanja svojih predavateljev.

Omenili smo, da je bilo med interniranci veliko število zdravstvenega osebja. To je skrbelo v taborišču za saniteto in seveda vodilo tudi taboriščno bolnišnico. Med interniranci je bilo kar nekaj uglednih zdravnikov dunajskih in drugih klinik, ki so taborišču organizirali v izobraževanje mladih zdravnikov, pa tudi pomožnega bolniškega osebja. Njihova skrb je veljala preprečitvi nalezljivih bolezni, izvedli so sistematično cepljenje, skrbeli za podhranjene internirance ter odločali v vseh

vprašanih sanitete. Posebno pozornost so namenjali vodi. Iz tedenskih poročil zdravniškega vodje sta avtorja črpala številne podatke in na tej podlagi izdelala razne statistike. Vsekakor lahko sklenemo, da je bila zdravniška oskrba internirancev tega taborišča daleč nad povprečjem oskrbe avstrijskega prebivalstva.

Knjiga je opremljena s številnimi fotografijami, skicami taboibišča, karikaturami in dokumenti. Prinaša nekaj pričevanj in zgodovinskih dokumentarnih zapisov ter končuje s kratkim opisom predmetnih virov.

Avguštin Malle

Gerhard Finding, Klagenfurt in Schutt und Asche. Abc-werbeagentur GmbH, Klagenfurt 2008, 154 str., ilustrirano

Celovec, glavno mesto avstrijske Koroške, ima občasno kompliciran odnos do lastne preteklosti. V primerjavi z drugimi srednjevelikimi avstrijskih mest Celovec na primer niti nima mestnega muzeja niti ne mestnega arhiva. Posebno izrazit je seveda odnos mesta do svoje nacistične preteklosti. Vse do danes manjka z uradne strani ofenzivna, kritična obdelava dokodkov v bivšem glavnem mestu gau-a. Glede tega Celovec ubira povsem drugo pot kot na primer njegovo partnersko mesto Dachau. Za tamkajšnji mestni turistični biro je posredovanje mestne zgodovine v nacističnem času važen del njegove dejavnosti. Pristojni oddelek v mestni upravi nosi povsem dosledno ime "Urad za kulturo, turizem in sodobno zgodovino". V Celovcu so bile in so predvsem civilno družbene iniciative, ki raziskujejo nacistično preteklost mesta in tudi opozarjajo na ta in drug rjavi madež mestnega teritorija. Opozorimo naj le na mali folder, ki vabi na antifašistični obhod po Celovcu in opozarja na kraje zločinov nacistične strahovlade ali na umetnostno-sodobnozgodovinski projekt "Kraj zločina Koroška 1938-1945" v kavarni Om. V samem javnem prostoru mestnega centra ne najdemo domala nobenih opozoril na nacistične grozote.

Ta deficit je spodbudil družboslovca Nadjo Danglmaier in Helge Strombergerja - slednji je bil poleg Bele Ban in Wernerja Überbacherja že udeležen pri zgoraj navedenem projektu -, da izdelata delovne materialije za pouk. Z odkrivajočim učenjem na licu mesta, tak je namen obeh avtorjev, naj bi mladince usposobili za diferencirano presojanje (str. 20). To je vsekakor hvalevredno in važno početje, ker smo na Koroškem pogosto še soočeni s tezo, da so se "resnične" grozote druge svetovne vojne na Koroškem pričele šele s takoimenovanimi

